



<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i09.105>

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV-GRAMMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xakimova M.M.

*O‘zDJTU “Ingliz tili amaliy fanlar №1”
kafedrası v.b. dotsenti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kommunikativ grammatik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy, metodik va kasbiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot tizimli-nazariy adabiyotlar sharhi, qiyosiy tahlil va pedagogik modellashirish metodlariga asoslandi. Kommunikativ grammatik kompetensiya grammatik shaklni bilish bilangina cheklanmay, shakl, ma’no va qo‘llanishni real kommunikativ vaziyatda uyg‘unlashtirish qobiliyati sifatida talqin etildi. Tahlil natijasida uning lingvistik aniqlik, mazmuniy muvofiqlik, pragmatik maqbullik, nutqiy ravonlik hamda metodik transfer komponentlaridan iborat integrativ tuzilmasi asoslandi. Shuningdek, kontekstlashtirilgan topshiriqlar, vazifaga asoslangan ta’lim, “focus on form”, reflektiv tahlil, raqamli vositalar va mezonli baholashni uyg‘unlashtiruvchi metodik yo‘nalishlar taklif qilindi. Natijalar bo‘lajak o‘qituvchining shaxsiy nutqiy kompetensiyasi bilan uning grammatikani kommunikativ asosda o‘qita olish salohiyati o‘zaro bog‘liq ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kommunikativ grammatik kompetensiya, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchisi, kommunikativ kompetensiya, grammatik aniqlik, pragmatik maqbullik, focus on form, vazifaga asoslangan ta’lim, kasbiy-metodik tayyorgarlik.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE-GRAMMATICAL COMPETENCE AMONG PROSPECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS

Abstract. This article examines the theoretical, methodological, and professional significance of developing prospective English teachers’ communicative grammatical competence. The study employs a systematic theoretical review, comparative analysis, and pedagogical modelling. Communicative grammatical competence is interpreted not merely as knowledge of grammatical forms, but as the ability to integrate form, meaning, and use in authentic communicative situations. The analysis substantiates an integrative structure comprising linguistic accuracy, semantic appropriateness, pragmatic acceptability, fluency, and methodological transfer. The article also proposes instructional directions combining contextualized tasks, task-based learning, focus on form, reflective analysis, digital tools, and criterion-referenced assessment. The findings demonstrate that prospective teachers’ own

communicative command of grammar is closely linked to their capacity to teach grammar communicatively.

Keywords: communicative grammatical competence, prospective English teacher, communicative competence, grammatical accuracy, pragmatic appropriateness, focus on form, task-based learning, professional preparation.

Globalashuv, akademik mobillik va raqamli muloqot sharoitida ingliz tili o‘qituvchisidan grammatik qoidalarni tushuntirish emas, balki o‘rganuvchini turli vaziyatlarda aniq, ravon va maqsadga muvofiq muloqotga tayyorlash talab etiladi. Shu sababli pedagogika oliy ta’limida grammatika mazmunini kommunikativ faoliyatdan ajratib o‘qitish bo‘lajak mutaxassisning ehtiyojlarini to‘liq qondirmaydi. Grammatik bilim nutqiy maqsadni amalga oshirish vositasiga aylangandagina kasbiy qiymat kasb etadi.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasining nazariy asoslari Hymes (1972) tomonidan shakllantirilgan bo‘lib, u tilni bilishni faqat grammatik jihatdan mumkin bo‘lgan gaplarni tuzish bilan cheklamasdan, ularning muayyan ijtimoiy vaziyatda o‘rinli qo‘llanishi bilan bog‘lagan. Olimning mashhur fikricha, “There are rules of use without which the rules of grammar would be useless” - ya’ni, qo‘llash qoidalarisiz grammatika qoidalari samarasiz bo‘lib qoladi [9]. Mazkur qarash grammatik kompetensiyaning kommunikativ maqsad, kontekst va ishtirokchilar munosabati bilan bir butun holda ko‘rish zaruratini belgilaydi.

Canale va Swain (1980) grammatik kompetensiyaning kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismi sifatida belgilab, unga lug‘at, so‘z yasalishi, gap tuzilishi, talaffuz va imlo haqidagi bilimlarni kiritadi. Keyingi modelda grammatik kompetensiya sotsiolingvistik, diskursiv va strategik kompetensiyalar bilan o‘zaro aloqada talqin qilinadi [3;4]. Demak, grammatik jihatdan to‘g‘ri gapning o‘zi yetarli emas: u matn ichida izchil, vaziyatga mos va kommunikativ niyatni ro‘yobga chiqaradigan bo‘lishi lozim.

Yevropa Kengashining CEFR Companion Volume hujjatida kommunikativ til kompetensiyasi lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarning integratsiyasi sifatida tavsiflanadi [7]. Lingvistik kompetensiya tarkibida grammatik aniqlik alohida shkala orqali berilishi, grammatika bilimini real faoliyat - qabul qilish, yaratish, o‘zaro ta’sir va vositachilik - bilan bog‘liq holda baholash zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilar tayyorgarligida qoidani qayta aytishdan ko‘ra, ma’noli vazifada kerakli shaklni tanlash va nazorat qilishga ustuvorlik beradi.

Tadqiqot muammosi shundan iboratki, grammatika kurslarida deklarativ bilim ko‘pincha ustun bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchining spontan nutqda shaklni tanlash, xatoni kommunikativ ahamiyatiga ko‘ra tahlil qilish va o‘quvchilarga grammatikani muloqot vositasi sifatida o‘rgatish ko‘nikmalari yetarlicha integratsiyalashmaydi. Natijada talaba qoidani izohlashi mumkin, biroq autentik vaziyatda grammatik variantning uslubiy yoki pragmatik ta’sirini tushuntirishda qiynaladi.

Tadqiqotning maqsadi - bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarida kommunikativ grammatik kompetensiyaning rivojlantirishning ahamiyatini ilmiy manbalar asosida ochib berish, uning tarkibiy qismlarini tizimlashtirish va samarali metodik shartlarini asoslash. Mazkur maqsad doirasida quyidagi savollarga javob izlandi: 1) kommunikativ grammatik kompetensiya

qanday tarkibiy qismlardan tuziladi; 2) u bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy faoliyatiga qanday ta’sir ko‘rsatadi; 3) ushbu kompetensiyani rivojlantirish uchun qaysi pedagogik yondashuvlar samarali hisoblanadi?

Tadqiqot konseptual-tahliliy dizaynda tashkil etildi. Empirik tajriba natijalari taqdim etilmagan; xulosalar kommunikativ kompetensiya, ikkinchi til grammatikasini o‘qitish va o‘qituvchi tayyorlashga oid fundamental hamda zamonaviy manbalarni tizimli-nazariy tahlil qilish orqali chiqarildi. Bunday yondashuv tushunchalar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash, turli modellarning umumiy va farqli jihatlarini qiyoslash hamda pedagogik modelni sintez qilish imkonini berdi.

Manbalarni tanlashda uch mezon qo‘llanildi: birinchidan, asar kommunikativ kompetensiya yoki grammatikani kommunikativ o‘qitish nazariyasiga bevosita daxldor bo‘lishi; ikkinchidan, ilmiy hamjamiyatda konseptual ahamiyatga ega yoki xalqaro me’yoriy hujjat bo‘lishi; uchinchidan, xulosalari bo‘lajak xorijiy til o‘qituvchilarini tayyorlashga tatbiq etilishi mumkin bo‘lishi. Tahlil korpusiga Hymes (1972), Canale va Swain (1980), Canale (1983), Bachman (1990), Celce-Murcia va hammualliflar (1995), Larsen-Freeman (2003), Ellis (2006), Council of Europe (2020), Nassaji va Fotos (2011), Borg (2003) kabi manbalar kiritildi.

Tahlil to‘rt bosqichda amalga oshirildi: 1) asosiy tushunchalarni aniqlash va ta’riflarni kodlash; 2) grammatik kompetensiyaning shakl, ma’no, qo‘llanish va diskurs bilan aloqalarini qiyoslash; 3) o‘qituvchi tayyorlash uchun kasbiy natijalarni ajratish; 4) komponentlar, o‘qitish vositalari va baholash ko‘rsatkichlarini pedagogik modelga birlashtirish. Tahlil birligi sifatida nazariy ta’rif, metodik tamoyil, ta’lim strategiyasi va baholash deskriptori qabul qilindi.

Ishda “kommunikativ grammatik kompetensiya” bo‘lajak o‘qituvchining grammatik vositalarni mazmun, vaziyat, janr va kommunikativ maqsadga muvofiq tanlash, ularni og‘zaki va yozma nutqda aniq hamda nisbatan avtomatlashgan tarzda qo‘llash, o‘z va o‘zgalar nutqini tahlil qilish, shuningdek, ushbu tajribani pedagogik faoliyatga ko‘chira olish qobiliyati sifatida operatsionallashtirildi.

Manbalar tahlili kommunikativ grammatik kompetensiya beshta o‘zaro bog‘liq komponentdan iborat integrativ tuzilma ekanini ko‘rsatdi. Ular alohida rivojlantirilishi mumkin bo‘lsa-da, real muloqotda bir vaqtning o‘zida faoliyat ko‘rsatadi.

Komponent	Mazmuni	Kuzatiladigan ko‘rsatkich	Mos topshiriq
Lingvistik aniqlik	Morfologik va sintaktik shakllarni me’yoriy qo‘llash	Kelishuv, zamon, artikl va gap tuzilishidagi aniqlik	Tahrirlash, qayta tuzish, gapni to‘ldirish
Mazmuniy muvofiqlik	Shakl orqali kerakli ma’noni ifodalash	Zamon-aspekt, modallik va aniqlik ma’nolarini farqlash	Vaziyatga mos variant tanlash
Pragmatik maqbullik	Grammatik vositani vaziyat va munosabatga mos tanlash	Rasmiy/norasmiy, bevosita/bilvosita ifodalarni o‘rinli qo‘llash	Rolli o‘yin, nutqiy aktlar

Komponent	Mazmuni	Kuzatiladigan ko‘rsatkich	Mos topshiriq
Ravonlik va avtomatlashuv	Shaklni ortiqcha kechikishsiz qo‘llash	Spontan nutqda tezkor va barqaror foydalanish	Axborot bo‘shlig‘i, muammoli vazifa
Metodik transfer	Grammatikani kommunikativ tarzda o‘rgata va baholay olish	Kontekst yaratish, xatoga mos fikr-mulohaza berish	Mikrodars, dars dizayni, refleksiya

1-jadval. Kommunikativ grammatik kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi

Birinchi natija - grammatik aniqlik kommunikativ samaradorlikka qarama-qarshi qo‘yilmasligi kerak. Ellis (2006) grammatikani o‘qitishda shaklga e‘tibor bilan ma‘noga yo‘naltirilgan faoliyatni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shuning uchun talaba grammatik shaklni mashq qilishi bilan birga, aynan shu shakl kommunikativ vazifani qanday o‘zgartirishini ham anglaydi. Masalan, “Could you...?” va “Do...” tuzilmalarini faqat formal farq sifatida emas, iltimosning yumshoqligi va ijtimoiy masofani ifodalovchi vositalar sifatida qiyoslash maqsadga muvofiq.

Ikkinchi natija - shakl, ma‘no va qo‘llanish uchligi kompetensiyani rivojlantirishning markaziy mexanizmidir. Larsen-Freeman (2003) grammatika o‘rganishni tayyor qoidalar majmuasini yodlashdan ko‘ra dinamik “grammaring” jarayoni sifatida ko‘radi. Mazkur nuqtayi nazar bo‘lajak o‘qituvchini “Qaysi qoida to‘g‘ri?” savolidan tashqari “Bu shakl qanday ma‘no beradi?” va “Nega aynan shu vaziyatda tanlandi?” savollariga javob izlashga undaydi.

Uchinchi natija - kommunikativ grammatika diskurs darajasida shakllanishidir. Alohida gaplar bilan cheklangan mashqlar matnning bog‘liqligi, axborot tuzilishi, referensiya va janr talablarini yetarlicha ochib bermaydi. Celce-Murcia, Dörnyei va Thurrell (1995) modelida diskurs kompetensiyasining markaziy o‘rni grammatik shakllarni kattaroq matn va muloqot tuzilmasida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bois hikoya tuzish, dalillash, taqqoslash, muzokara olib borish va xulosa chiqarish kabi vazifalar grammatikani tabiiy kommunikativ ehtiyojga aylantiradi.

To‘rtinchi natija - bo‘lajak o‘qituvchining grammatik kompetensiyasi ikki qatlamli kasbiy sifatdir. Birinchi qatlam uning o‘z nutqida grammatik vositalardan foydalanish mahorati bo‘lsa, ikkinchisi bu bilimni o‘rganuvchi ehtiyojiga mos tushuntirish, namunaviy kontekst yaratish, xatoni tashxislash va samarali fikr-mulohaza berish qobiliyatidir. Borg (2003) o‘qituvchining grammatika haqidagi qarashlari va sinfdagi amaliyoti o‘zaro ta’sir qilishini qayd etadi. Demak, nazariy kurs metodik refleksiya va mikrodarslar bilan birlashtirilishi lozim.

Beshinchi natija - baholash faqat xatolar soniga tayanmasligi kerak. Kommunikativ grammatik kompetensiyani baholashda aniqlik bilan bir qatorda topshiriqni bajarish, ma‘no ravshanligi, vaziyatga moslik, matn bog‘liqligi, ravonlik va o‘zini tuzatish ko‘rsatkichlari ham hisobga olinadi. CEFR yondashuvida grammatik aniqlik til faoliyatining boshqa o‘lchovlari bilan bog‘liq holda tavsiflanishi bu xulosani qo‘llab-quvvatlaydi [7].

Natijalar an’anaviy qoida–misol–mashq ketma-ketligi bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy ehtiyojlari uchun yetarli emasligini ko‘rsatadi. Bunday ketma-ketlik deklarativ bilimni kuchaytirishi mumkin, ammo spontan muloqotda tanlov qilish, kontekstni hisobga olish va grammatik hodisani didaktik jihatdan qayta ishlashni avtomatik ravishda ta’minlamaydi. Kommunikativ grammatik kompetensiya rivojlanishi uchun shaklga yo‘naltirilgan tahlil ma’noli nutqiy vazifa bilan bog‘lanishi zarur.

Bu nuqtada “focus on form” yondashuvi muhim metodik muvozanat yaratadi: asosiy e’tibor ma’noli muloqotda qoladi, biroq zarur paytda o‘qituvchi yoki topshiriq o‘rganuvchi e’tiborini grammatik shaklga qaratadi [11]. Masalan, talabalar sayohat rejasini kelishib olayotganda kelasi zamon vositalaridan foydalanadi; muhokamadan so‘ng ular tanlagan “will”, “be going to” va Present Continuous shakllarining kommunikativ ma’no farqlarini tahlil qiladi. Shunda qoida faoliyatdan oldingi abstrakt to‘siq emas, bajarilgan muloqotni aniqlashtiruvchi bilimga aylanadi.

Vazifaga asoslangan ta’lim ham grammatik shakl uchun tabiiy ehtiyoj yaratadi. Axborot bo‘shlig‘i, muammoni hal qilish, qaror qabul qilish va loyiha topshiriqlarida o‘rganuvchi maqsadga erishish uchun til vositalarini tanlaydi. Nassaji va Fotos (2011) grammatikani kommunikativ va vazifaga asoslangan kontekstga integratsiyalash shakl hamda ma’no o‘rtasidagi bog‘lanishni kuchaytirishini asoslaydi. Biroq erkin muloqotning o‘zi yetarli emas; oldindan kuzatish, jarayonda yo‘naltirilgan e’tibor va keyingi refleksiya bosqichlari talab etiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilar bilan ishlashda “kuzatish - qoida chiqarish - kommunikativ qo‘llash - refleksiya - metodik transfer” sikli samarali bo‘lishi mumkin. Dastlab autentik dialog yoki matnda grammatik birlik kuzatiladi. Keyin talabalar uning shakli, ma’nosi va funksiyasi bo‘yicha induktiv xulosa chiqaradi. Uchinchi bosqichda birlik kommunikativ vazifada qo‘llanadi. Refleksiyada tanlovlar va xatolar muhokama qilinadi. Yakunda talabalar shu hodisani muayyan yosh va darajadagi o‘quvchilarga qanday o‘rgatish bo‘yicha mikrodars loyihalaydi.

Xatoga munosabat ham kasbiy kompetensiyaning muhim qismidir. Har bir grammatik xatoni darhol to‘xtatib tuzatish ravonlikni pasaytirishi va muloqotga tayyorlikni cheklashi mumkin; barcha xatolarni e’tiborsiz qoldirish esa noto‘g‘ri shakllarning mustahkamlanishiga olib keladi. Shu sababli xatoning ma’noni buzish darajasi, o‘rganilayotgan maqsadli shaklga aloqasi va faoliyat bosqichi hisobga olinishi kerak. Ravonlikka yo‘naltirilgan bosqichda kechiktirilgan fikr-mulohaza, aniqlikka yo‘naltirilgan bosqichda esa elicitation, recast, metalingvistik ishora va o‘zini tuzatishga undash usullari muvofiqdir.

Raqamli vositalar ham kommunikativ grammatik kompetensiyaning rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin: korpuslar autentik qo‘llanish namunalarini qiyoslashga, onlayn hamkorlik hujjatlari birgalikda tahrirlashga, video va podkastlar grammatik shaklning kontekstual funksiyasini kuzatishga, sun’iy intellekt vositalari esa variantlarni sinash va tezkor fikr-mulohaza olishga imkon beradi. Biroq bo‘lajak o‘qituvchi avtomatik tavsiyani tayyor haqiqat deb qabul qilmasdan, uning kontekstga mosligi, uslubi va aniqligini tekshirishi kerak. Bu jarayon grammatik ongli nazorat bilan raqamli savodxonlikni birlashtiradi.

Taklif qilinayotgan yondashuvning kasbiy samarasi uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, o‘qituvchining ingliz tilidagi shaxsiy nutqi aniqroq, mosroq va ishonchliroq bo‘ladi. Ikkinchidan, u grammatik hodisani shakl–ma’no–qo‘llanish birligida tushuntira oladi. Uchinchidan, o‘quvchi xatolarini faqat “to‘g‘ri/noto‘g‘ri” mezonida emas, ularning kommunikativ oqibati va rivojlanish bosqichiga ko‘ra tahlil qiladi. Shunday qilib, kommunikativ grammatik kompetensiya til bilimi va pedagogik mazmun bilimini bog‘lovchi ko‘prik vazifasini bajaradi.

Bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining kommunikativ grammatik kompetensiyasini rivojlantirish ularning lingvistik tayyorgarligi, kommunikativ samaradorligi va kasbiy-metodik mahoratini birlashtiradigan ustuvor vazifadir. Ushbu kompetensiya qoidalarni bilishdan keng bo‘lib, grammatik shaklni ma’no, kontekst, diskurs va kommunikativ niyat bilan uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi.

Tizimli-nazariy tahlil asosida kommunikativ grammatik kompetensiyaning besh komponenti - lingvistik aniqlik, mazmuniy muvofiqlik, pragmatik maqbullik, ravonlik va avtomatlashuv, metodik transfer ajratildi. Mazkur komponentlarni yaxlit rivojlantirish uchun kontekstlashtirilgan grammatika, vazifaga asoslangan ta’lim, focus on form, reflektiv tahlil, mikrodars va ko‘p mezonli baholashning integratsiyasi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bachman, L. F. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford University Press.
2. Borg, S. (2003). Teacher cognition in grammar teaching: A literature review. *Language Awareness*, 12(2), 96–108. <https://doi.org/10.1080/09658410308667069>
3. Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. C. Richards & R. W. Schmidt (Eds.), *Language and communication* (pp. 2–27). Longman.
4. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47. <https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1>
5. Celce-Murcia, M. (2007). Rethinking the role of communicative competence in language teaching. In E. A. Soler & M. P. S. Jordà (Eds.), *Intercultural language use and language learning* (pp. 41–57). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020_5639-0_3
6. Celce-Murcia, M., Dörnyei, Z., & Thurrell, S. (1995). Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. *Issues in Applied Linguistics*, 6(2), 5–35.
7. Council of Europe. (2020). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment — Companion volume*. Council of Europe Publishing. <https://rm.coe.int/common-european-framework-of-reference-for-languages-learning-teaching/16809ea0d4>
8. Ellis, R. (2006). Current issues in the teaching of grammar: An SLA perspective. *TESOL Quarterly*, 40(1), 83–107. <https://doi.org/10.2307/40264512>

9. Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics: Selected readings* (pp. 269–293). Penguin.
10. Larsen-Freeman, D. (2003). *Teaching language: From grammar to grammaring*. Heinle.
11. Long, M. H. (1991). Focus on form: A design feature in language teaching methodology. In K. de Bot, R. Ginsberg, & C. Kramsch (Eds.), *Foreign language research in cross-cultural perspective* (pp. 39–52). John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/sibil.2.07lon>
12. Nassaji, H., & Fotos, S. (2011). *Teaching grammar in second language classrooms: Integrating form-focused instruction in communicative context*. Routledge.
13. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.
14. Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher*, 15(2), 4–14. <https://doi.org/10.3102/0013189X015002004>